

filosofie

FILOSOFIETIJDSCRIFT VAN DE ISVW

#56

APRIL 2021

DE JONG DENKERS

INTERNATIONALE
SCHOOL VOOR
WIJSBEGEERTE

ISVW

Maand van de Filosofie: De natuur was hier

De essays van de Jonge Denkers

De nieuwe Denker des Vaderlands en het Essay van de Maand

REDACTIONEEL **RAKE BOEKEN**

Probeer je eens een wereld zonder natuur voor te stellen. Gaat best moeilijk, nietwaar? Een wijk zonder natuur kost me weinig moeite – *chroestjowski* zo ver het oog reikt – een stad wil me in een dystopische bui ook nog wel lukken, maar een hele wereld: poeh. Zelfs in Orwells *1984* zit nog een beschut stukje bos. Toch veronderstelt het thema van deze Maand van de Filosofie dat de natuur verleden tijd is. Of althans, dat we die als verleden tijd kunnen denken. Brr. *2084, anyone?*

De auteurs die in deze *iFilosofie* over de natuur nadenken, zijn jong en vol gedachten. Wat hen verbindt, of

zij nu Jonge Denker zijn of Essayist van de Maand, is dat het hoog tijd is om onze opvattingen over onszelf en over de natuur te overdenken en te veranderen. Of je de natuur nu als speelveld ziet of als de levende wereld waarin we allemaal thuis zijn, ze is stervende. Soms is dat een natuurlijk proces, vaak zijn wij verantwoordelijk. Maar het mag natuurlijk niet.

Lees, denk en doe,

Florian Jacobs (hoofdredacteur *iFilosofie*)

iFilosofie #56

DE JONGE DENKERS

Denken over de natuur

DE DENKER DES VADERLANDS

Paul van Tongeren in
gesprek met Marc van Dijk

HET ESSAY VAN DE MAAND

Eva Meijer beschrijft
een verdwijnende wereld

En verder: De **PARADOXALE COLUMN** van René ten Bos; **ISVW** agenda & colofon.

DE BLOEMETJES EN DE BIJTJES

Tekst: Bodhi Vismale

Bomen, planten, rivieren en vulkanen – dit zijn de dingen die we over de natuur geleerd hebben op school. Hierdoor hebben we al gauw een idee gekregen van wat ‘natuur’ als begrip inhoudt. Fabrieken, gebouwen, laboratoria en snelwegen zijn daarentegen de mentale tegenhangers van dit begrip. In dit innovatieve tijdperk, waar technologie de wereld regeert, wordt het steeds lastiger voor mensen om zich verbonden te voelen met de aardse wereld. Zweverig, zo worden vaak de types omschreven die zich hier wel mee bezighouden. Maar handlezingen en sterrenbeelden zijn niet alles wat de natuur te bieden

heeft. Zaken zoals gevoelens en intuïtie, waar nu nog zo weinig aandacht voor lijkt te zijn, horen bij dezelfde tak van de menselijke psyché. Met miljoenen mensen die hun toevlucht zoeken bij psychologen om zichzelf beter te begrijpen, roept dit de vraag op: welke leegte moeten deze mensen vullen? Aan deze onverwerkte gevoelens en onuitgesproken kwesties moet blijkbaar toch wel gehoor gegeven worden, willen we ons als mens compleet voelen.

Natuur als beginsel

Maar wat is de natuur dan eigenlijk? Verschuilt deze zich diep in de rimboe, ver verwijderd van enig menselijk contact? Is het verpieterende huisplantje dat ik ben vergeten om water te geven

natuur? Of is de natuur het parkje in de buurt waar je af en toe je hond uitlaat? De natuur is misschien geen plek, of verschijnsel, maar iets veel breder. Als we het hebben over de natuur van een persoon, verandert het perspectief al drastisch. Een weiland met koeien is immers vrij lastig om aan te halen als we iemands karakter willen doorgronden, ook al kan je bij beide voorbeelden het begrip 'natuur' aanhangen.

Natuur kan bij deze dus misschien ook omschreven worden als de 'begin-selen' van iets. Wanneer mensen de natuur namelijk dusdanig aanpassen dat deze niet meer overeenkomt met de oorsprong hiervan, noemen we dit cultuur. Als een boom natuur is, dan is een huis dat met het hout van deze boom gemaakt cultuur. Mensen hebben dus blijkbaar het vermogen om natuur om te vormen naar andere, kunstmatige dingen die als doel hebben de mens van dienst te zijn.

Kan het zijn dat we door afstand te nemen van onze 'dierlijkheid', ons ook distantiëren van onze eigen, innerlijke natuur?

Genetische manipulatie

Maar ook mensen zijn vervormbaar. Zo bestaat er ook het nature-nurture-debat, dat de beginselen van een persoon tegenover de invloed van zijn omgeving zet, om te verklaren waarom iemand op een bepaalde manier in elkaar zit en handelt. De mens kan dus zijn omgeving aanpassen, maar het tegenovergestelde geldt eveneens: de omgeving heeft blijkbaar ook de macht om de mens fundamenteel te wijzigen.

Door de loop van het gehele menselijke bestaan is de mens bezig geweest de natuur te bedwingen. In plaats van zich aan te passen aan zijn omgeving, manipuleert de mens zijn omgeving dusdanig dat deze tot een bepaalde mate als aangenaam zal worden ervaren. Door het genetisch aanpassen van planten, hebben we nu groenten zoals bloemkool en maïs. Neem dieren zoals de wandelende tak, de kameleon en de octopus. Deze kunnen compleet

opgaan in hun natuurlijke omgeving, waardoor ze een biotische relatie ontwikkeld hebben. Mensen daarentegen, bouwen gigantische grijze steden, enorm contrasterend met deze groene natuur die in een ander tijdperk als ‘thuis’ ervaren zou worden. Waar komt deze onbedwingbare drang vandaan om onze eigen omgeving te scheppen? Misschien verkeren wij zelfs in strijd mét de natuur, als een puber die zich hopeloos afzet tegen zijn ouders, wanhopig om zijn eigen identiteit te creëren. Maar als de mensheid zich dan dus nog in deze tienerfase zou bevinden, hoe zou het menselijke ras omgaan met de wereld als ‘volwassenen’?

De verheven mens

Hoe verhouden wij ons vanuit onze eigen natuur tot de natuur om ons heen? Mensen zijn constant in strijd, met elkaar, henzelf, en hun omgeving. Mensen hebben de natuur grotendeels kunnen onderwerpen, waardoor er ruimte is gemaakt voor een

omgeving waarin de mens de bovenhand heeft. Alles staat in het teken van de mens. Neem als voorbeeld het bestaan van dierentuinen, waar exotische en gevaarlijke dieren in gevangenschap gehouden worden voor menselijk vermaak.

Wat heeft het voor effect op mensen om afstand te nemen van deze “dierlijkheid”? Voelen mensen zich verheven ten opzichte van andere soorten? Hun omgeving? En wat zegt dit over onze eigen natuur? Kan het namelijk zijn dat we door afstand te nemen van onze ‘dierlijkheid’, ons niet alleen distantieëren van de natuur – als leefomgeving – maar ook van onze eigen, innerlijke natuur?

In de moderne westerse cultuur is er nog maar weinig plek voor gevoelens. Logica, dat is het werktuig van de wereld van nu. Iemand die zich laat leiden door zijn gevoelens wordt al snel gezien als banaal en onaangepast, terwijl iemand die zich ‘nuchter’ gedraagt vaker gezien wordt als de stem van rede. Maar is deze rede geoor-

loofd? In de hedendaagse maatschappij misschien wel. Om te kunnen slagen in het kapitalistische systeem is het af en toe noodzakelijk om gevoelens opzij te schuiven, en simpelweg te ‘doen’. Helaas leidt dit op de lange termijn vaak tot depressies en burn-outs.

Als er een manier zou zijn om in deze kunstmatige, menselijke wereld genoeg ruimte te creëren voor emoties en gevoelens, zou dit niet alleen de mens, maar ook zijn omgeving goeddoen. Als we niet zo verblind zouden zijn door consumentisme en materialisme zouden we de aarde niet zo genadeloos uitputten. En als we de begrippen cultuur en natuur niet los van elkaar zouden zien, maar juist door elkaar zouden verweven, zouden we ons misschien verbondener voelen met deze wereld. Maar verbondenheid begint met betrokkenheid, en om als mensheid ‘op te groeien’ moeten we erkennen dat we net zozeer deel van de natuur zijn als de bloemetjes en de bijtjes om ons heen.

RESISTENTE ANDIJVIE

Tekst: Jenny van Rijn

Toen mijn moeder vorige week de andijvie klaarmaakte voor het eten, vond zij een aantal rupsen tussen de bladeren. Dit was niet de eerste keer. Hoe mooi zou het zijn als de andijvie uit zichzelf resistent was tegen rupsen, slakken, wormen en zelfs ziektes?

De CRISPR-Cas-techniek

Afgelopen december werd de Nobelprijs voor Scheikunde toegekend aan Emmanuelle Charpentier en Jennifer Doudna, voor hun ontdekking van CRISPR-Cas9, een methode waarmee het DNA van organismen kan worden aangepast. Een andijviesoort zou met deze methode dus resistent gemaakt kunnen worden tegen ziektes en beestjes die schade aanrichten. Hoewel deze methode enorme mogelijkheden

biedt voor de landbouw, zorgen de regels van de Europese Unie met betrekking tot genetische modificatie ervoor dat de toepassing van deze methode verboden is binnen de Europese Unie. De Europese Unie hanteert strikte regels als het gaat om het genetisch modificeren van organismen.

Sinds de uitreiking van de Nobelprijs wordt opgeroepen om de regels omtrent genetisch modificeren te versoepelen. De toepassing van de CRISPR-Cas-techniek in de landbouw zou namelijk kunnen zorgen voor groenten die meer opbrengen en beter bestand zijn tegen ziekten. Dat is niet écht nieuw; de zogenaamd klassieke manier om rassen te verbeteren is het kruisen van verschillende soorten totdat een verbeterde soort ontstaat. Dit veredelen zorgt uiteindelijk voor bijna dezelfde resultaten, maar duurt veel langer dan de CRISPR-Cas-techniek en is minder precies. De

nieuwe techniek maakt dit proces dus vooral makkelijker, maar wordt wel be-

stempeld als genetische modificatie en de klassieke methode niet.

Sleutelen aan de natuur of niet?

Als het gaat om het genetisch modificeren van organismen, wordt vaak de vraag gesteld hoe we ons moeten verhouden tot de natuur. Tegenstanders zeggen graag dat de mens niet aan de natuur moet gaan sleutelen. De Europese Unie vindt het dan ook een slecht idee om het gebruik van genetisch gemodificeerde organismen in bijvoorbeeld de landbouw toe te staan. Ik vraag mij af of dit wel zo is. Waarom mag de natuur niet verbeterd worden? Is dit wel echt zo ‘ethisch onverantwoord’?

Omdat ethische en morele argumenten regelmatig worden aangehaald in de discussie rondom genetische modificatie, zal ik met een ethische theorie kijken naar de CRISPR-Cas-techniek. Volgens de theorie van het utiliteitsprincipe moet een handeling om moreel te zijn zo weinig mogelijk pijn veroorzaken en zoveel mogelijk het welzijn verhogen. We moeten dus kijken naar zowel de

Waarom mag de natuur niet verbeterd worden? Is dit wel echt zo ‘ethisch onverantwoord’?

goede als de slechte gevolgen van genetische modificatie en deze tegen elkaar afwegen. Eerder heb ik al een aantal goede gevolgen genoemd. Omdat genetisch gemodificeerde gewassen meer voedsel en ook een beter product zouden opleveren, zouden zij het welzijn van veel mensen verhogen. Daarnaast wordt ook regelmatig het probleem van voedseltekorten genoemd, genetisch gemodificeerde gewassen zouden volgens de voorstanders een oplossing voor voedseltekorten kunnen vormen. De genetische modificatie van gewassen zou dus kunnen zorgen voor vermindering van ons leed. Volgens de

utilitaristische visie is dit genoeg reden om het gebruik van genetische modificatietechnieken toe te juichen.

Toch zijn er ook negatieve gevolgen te bedenken. Door stuifmeel kunnen plantgenen zich namelijk snel verspreiden in het wild. Genetisch gemodificeerde genen kunnen zich ook op deze manier verplaatsen. Hierdoor zouden planten in het wild dezelfde resistentie kunnen ontwikkelen als de genetisch gemodificeerde planten. Dat hoeft niet altijd schadelijke gevolgen te hebben, maar als bijna alle planten bijvoorbeeld resistent worden tegen rupsen, zullen die uitsterven. Het uit-

sterven van onder andere rupsen heeft vervolgens nare gevolgen voor het milieu en de biodiversiteit.

Toch ethisch verantwoord

Omdat stuifmeel zich zo gemakkelijk verspreidt, kunnen deze negatieve gevolgen binnen een relatief korte termijn plaatsvinden. Aan de andere kant zal het wat langer duren voor men echt het effect van de positieve gevolgen kan zien. Wegen de gevolgen op de lange termijn zwaarder dan die op de korte termijn, of zorgen de negatieve gevolgen ervoor dat de positieve irrelevant worden? Het draait hier duidelijk om de vraag hoe wij ons moeten verhouden tot de natuur.

De hedendaagse filosoof Michael Sandel sprak zich in zijn boek *Pleidooi Tegen Volmaaktheid* uit tegen eugenetica, het verbeteren van de genetische samenstelling van mensen. Nu is dit natuurlijk niet hetzelfde als de genetische modificatie van planten, maar sommige van zijn argumenten kunnen ook in deze casus toegepast worden. Sandel stelt in zijn boek dat de natuur niet als

middel gebruikt kan worden voor elke door de mens gewenste toepassing. Volgens Sandel heiligt het doel dus niet de middelen. Hoewel de CRISPR-Cas-techniek vanuit een utilitaristische visie dus gebruikt moet worden met het doel de gewassen te verbeteren en zo het leed van mensen zoveel mogelijk te verminderen, zou de techniek volgens Sandel juist niet gebruikt moeten worden, omdat we de natuur dan aanpassen en dus als middel gebruiken.

De visie van Sandel is niet gebaseerd op de genetische modificatie van gewassen. In zijn boek heeft hij het alleen over eugenetica en zijn argument is dus hier tegen gericht. De bezwaren van Sandel zijn gebaseerd op een uiterste situatie waartoe de eugenetica volgens hem zal leiden. Zover hoef ik niet te gaan, omdat ik mij beperk tot de modificatie van planten. Daarbij zijn de resultaten die met de CRISPR-Cas-techniek behaald kunnen worden niet nieuw. Zijn de resultaten van de traditionele manier van modificatie dan ook ethisch onverantwoord?

De regels van de Europese Unie zijn opgesteld met de bedoeling de mens en het milieu te beschermen. Volgens de Europese Unie moet men dus de natuur niet aantasten en zouden genetisch gemodificeerde planten dit wel kunnen doen. Aan de andere kant mogen planten wel worden aangepast met de klassieke veredelingsstechniek. Als de onderzoekers verder gaan met hun onderzoek naar de CRISPR-Cas-techniek zal dat door de strenge regels niet binnen de Europese Unie kunnen, waardoor de mogelijkheden voor het veiliger maken van deze techniek worden beperkt. Daarnaast is het misschien helemaal niet zo ethisch onverantwoord om de natuur te verbeteren. Een lichte versoepeling van de regels is daarom misschien juist wel op zijn plek. Op die manier kan in ieder geval verder onderzoek gedaan worden naar deze techniek en kan deze veiliger worden gemaakt. Dan hoef ik ook niet meer bang te zijn dat er een rups in mijn avondeten verstopt is.

HOE MOETEN WE ONS VERHOUDEN TOT DE NATUUR?

Tekst: Kalina Kas

We weten allemaal nog wel dat er in december 2019 ineens een virus opdook in China. Het leek toen nog zo surreëel en ver weg, maar toen het virus Europa raakte brak ook ons het zweet uit. Het coronavirus verspreidde zich als een olievlek over de wereld, en door het makkelijke transport van deze tijd ging dat alleen maar sneller. Leven in een pandemie is nu 'het nieuwe normaal'. Door het eindeloze thuisblijven en altijd letten op je afstand zijn we de oorzaak van dit probleem al bijna weer vergeten: de dierenmarkten in China. Dit soort markten lijken voor ons vaak onnatuurlijk, maar is dat ook echt zo?

Het begrip 'natuurlijk' betekent in de volksmond: alles wat onaangeraakt is door de mens, zoals dieren in het wild

in plaats van in een kooi op een onhygiënische markt in China. Als we de grens tussen natuurlijk en onnatuurlijk daar zouden plaatsen, zou niks meer natuurlijk zijn. Mensen proberen al sinds de

16^e eeuw de hele wereld te ontdekken en te veroveren. Hierbij hebben we allerlei plekken veranderd met onze menselijkheid. Eigenlijk waren de oermensen al bezig met het veranderen van de wereld om zich heen. Sinds de Neanderthaler de mens is geworden, begonnen we de wereld 'onnatuurlijk' te maken tot op het punt waar we nu zijn in de geschiedenis, waar niks meer echt natuurlijk is. Wat maakt ons dan zo anders dat we ons van de natuur hebben uitgesloten? Behoren wij in een bepaald opzicht niet ook tot de natuur?

Natuur of cultuur?

Net zoals bijvoorbeeld mieren behoren wij ook tot het dierenrijk, maar toch zien we mieren meestal wel als natuurlijk en onszelf niet. We zouden een mierenhoop bijvoorbeeld overduidelijk tot de natuur rekenen, maar we zouden het raar vinden als iemand een gebouw natuurlijk noemt. Ook al zijn beide bouwwerken be-

doeld om in te leven, zit er volgens ons een groot verschil tussen. Het lijkt wel alsof we ons 'te goed' of 'te bijzonder' voelen om onszelf natuur te noemen. We hebben de wereld onterecht verdeeld in natuur en cultuur, terwijl de cultuur eigenlijk een deel van de natuur is.

Mensen behoren namelijk net zo goed als alle andere dieren tot de natuur. Maar mensen zouden meestal niet bedoelen dat ze gaan winkelen in de stad als ze zeggen dat ze een dagje de natuur in gaan, terwijl dat in principe wel natuur is. De hele wereld is namelijk natuur. Toch zien we het winkelen in de stad wel als cultuur, maar niet als natuur. We zouden cultuur kunnen beschouwen als alles wat door de mens is aangetast. Dit betekent alleen niet dat de natuur het tegenovergestelde is van cultuur. Cultuur is namelijk gemaakt door een deel van de natuur: de mens. In dit geval is cultuur dus een onderdeel van de natuur. Natuur wordt dan een heel breed begrip. Onder de natuur valt dan namelijk alles op aarde. Kan het begrip dan nog wel enige betekenis hebben?

Het simpele antwoord is: ja, we kunnen alles een betekenis geven. Dat bete-

kent helaas nog niet dat het ook iets goeds is, voor ons én voor de rest van de natuur. Je kunt het vergelijken met de manier waarop we nu leven: we kunnen heel veel dingen doen, van met het vliegtuig op vakantie gaan tot het verkopen van dieren op onhygiënische markten. Dit betekent echter niet dat het een goede impact heeft op de wereld of op onszelf. Doordat mensen bijvoorbeeld dieren op elkaar kunnen proppen in kooien en ze daarna verkopen op drukke markten om geld te verdienen, doen ze dat ook. Hierdoor zitten we nu dus in een pandemie.

Klimaatverandering

We hebben vaak het gevoel dat we alles wel begrijpen, waardoor we minder nadenken over de consequenties van onze acties. Toch is het nu wel weer heel erg misgegaan. Een ander voorbeeld is de opwarming van de aarde. Die is ontstaan doordat we allemaal dingen konden doen door de nieuwe kennis die we hadden. Dit heeft alleen een heel groot probleem opgeleverd.

Uiteindelijk is klimaatverandering vooral een probleem voor een deel van

de natuur. Niet alle dieren en planten zullen doodgaan aan de hitte of overstromingen die door klimaatverandering zijn veroorzaakt. Een groot deel zal daarna blijven leven in de nieuwe omstandigheden. Een aantal soorten zal uitsterven, zoals de dino's miljoenen jaren geleden. Maar daarna zal de wereld gewoon verder gaan. Er is dus geen richtlijn voor hoe we ons moeten verhouden tot de natuur, want voor de natuur maakt het niet uit.

Voor ons mensen is daarentegen een grote kans dat we wel zullen uitsterven als we zo door blijven gaan. Als we de opwarming van de aarde tegen willen gaan, zullen we onszelf niet meer buiten de natuur moeten plaatsen. Pas als we onszelf meerekenen tot de natuur, kunnen we echte oplossingen gaan bedenken. Voor onszelf en alle andere soorten die gevaar lopen door klimaatverandering.

Alles op aarde is dus eigenlijk natuur. Er is geen richtlijn voor hoe we ons moeten verhouden tot de natuur. Maar als we ons uit situaties zoals de pandemie en klimaatverandering willen redden, moeten we onszelf niet meer buiten de natuur beschouwen.

KOM UIT JE BUBBEL

Tekst: Liselot Fetter

De relatie tussen mens en natuur verandert voortdurend. Tijdens de wereldwijde lockdown heeft de natuur een adempauze gekregen. Zo waren er dolfijnen te zien in Venetië en verminderde de CO₂-uitstoot. De lockdown heeft ons een spiegel voorgehouden. Het is duidelijk dat we natuur nodig hebben, maar wat is de wenselijke verhouding tussen mens en natuur?

Natuur en natuurlijk

Het begrip 'natuur' wordt vaak in verschillende contexten gebruikt. Wanneer er verwezen wordt naar de natuur wordt vaak een beeld opgeroepen van bossen en wilde dieren. De natuur is de drijvende kracht die het leven mogelijk maakt en die zorgt voor zowel balans als vernie-

tiging. De natuur is een groot complex systeem van oorzaak-en-gevolgrelaties, zoals het wisselen van seizoenen, de oerknal of de roofdier-prooirelatie tussen leeuw en gazelle. Er moet een onderscheid worden gemaakt tussen het begrip 'natuurlijk' en 'de natuur'. Als iets natuurlijk is, is dit niet gemanipuleerd door de mens, maar komt het in zijn oorspronkelijke staat voor. Genetisch gemanipuleerde tomaten maken onderdeel uit van de natuur, maar zijn niet natuurlijk. Wij, mensen, maken deel uit van het systeem aarde en dus van de natuur. Het is daarom onterecht dat de mens vaak los wordt gezien van de natuur.

Persoonlijk voel ik me echter geen onderdeel van de natuur. Dit komt doordat de mens zijn eigen leefomgeving is gaan creëren. In plaats van ons alsmaar aan te passen aan onze omgeving, passen we deze omgeving aan naar onze be-

hoeften. De moderne, westerse mens is allang niet meer te vergelijken met de oermens. We zitten in een soort bubbel, die ons beschermt tegen de onvoorspel-

baarheid van de natuur. We hoeven niet meer bang te zijn om dood te vriezen in de winter of om opgegeten te worden door een beer. De mens heeft zijn eigen natuur geschapen, een synthetische natuur, bestaande uit snelwegen, warmtepompen en elektriciteit. Tegenwoordig kunnen we ons zelfs verliezen in de digitale werkelijkheid, een soort parallel universum waar alles kan en mag. Dankzij deze digitale werkelijkheid zijn zelfs geografische beperkingen, die gelden in de echte wereld, opgeheven. Er zijn Japanse jongeren, *hikikomori*, die er vrijwillig voor kiezen om helemaal niet meer naar buiten te komen. Met de woorden 'binnen' en 'buiten' wordt al een scheiding tussen mens en natuur verondersteld.

De mens tegenover de wereld

Het onderscheid maken tussen mens en natuur, binnen- en buitenwereld is een typisch westerse manier van denken, die terug te voeren is tot de subjectfilosofie van René Descartes. Om tot een fundament van zekere kennis te komen ging Descartes overal radicaal

aan twijfelen. Aangezien je zintuigen je kunnen bedriegen, kun je volgens hem het bestaan van de werkelijkheid niet bewijzen. Zo kan iemand na de amputatie van een been last hebben van fantoempijn, terwijl het been er niet meer is. Diegene wordt dan door zijn zintuigen bedrogen. Waar kun je dan wel zeker van zijn? Het enige waar je volgens Descartes zeker van kunt zijn is dat er iets is dat denkt. Je kunt overal aan twijfelen, maar op het moment dat je twijfelt kun je niet betwijfelen dat je bestaat: *Cogito ergo sum* (Ik denk, dus ik ben). Mijn bewustzijn, het subject, staat tegenover al het andere, het object. Oftewel, ik sta als individu tegenover de rest van de wereld.

De opvatting dat de mens centraal staat is ook diep geworteld in het christendom, dat een belangrijke basis is van het westerse denken. Volgens de Bijbel heeft God eerst de mens en daarna alle andere dieren geschapen, waarbij de mens een superieur wezen is. De natuur staat volgens de Bijbel in dienst van de mens. Dankzij de evolutietheorie zijn

we inmiddels tot het inzicht gekomen dat de mens slechts een geëvolueerde aap is. Bovendien bestond de aarde al miljoenen jaren voordat de mens zijn intrede deed. We zijn slechts een hoofdstuk in een dik boek. Toch maken we ons nog steeds schuldig aan het subject-objectdenken van Descartes, waarin de mens centraal staat. Dit is een antropocentrische benadering, waarbij de natuur in dienst staat van de mens.

Homo economicus op de tocht

Deze antropocentrische benadering is de oorzaak van ons huidige consumptiegedrag. De filosoof Joan Tronto (geb. 1952) gebruikt de term 'homo economicus' voor de moderne mens; een wezen dat gedreven wordt door economisch gewin en materialisme. *Fast fashion* is hier een goed voorbeeld van. De mode-industrie is verantwoordelijk voor 10% van de CO₂-uitstoot. Een shirtje van 5 euro lijkt een koopje, maar er hangt een hoog ecologisch prijskaartje aan. Wanneer je in rekening neemt dat voor de productie van één shirtje 2700 liter

De aarde is niet langer een stabiele woonplaats voor de mens

water is verbruikt, chemicaliën onnodig in het milieu zijn gedumpt en mensenrechten worden geschonden, zou je het shirtje dan nog steeds kopen? Met je gezonde verstand kun je bedenken dat dit een slechte deal is. Toch blijven we met z'n allen meer kleding kopen. Bruno Latour (geb. 1947) beschrijft ons consumptiegedrag als transactionalisme: Wanneer we een ruiltransactie aangaan doen we alsof deze transactie op zichzelf staat en alsof we niet verantwoordelijk zijn voor de gevolgen van de

transactie, zoals de ecologische gevolgen van de fastfashionindustrie.

Gelukkig zie ik wel een nieuwe ontwikkeling plaatsvinden. Ik merk namelijk dat er steeds meer bewustwording is onder consumenten, die een tegengeluid laten horen. Hierdoor worden producenten gestimuleerd om te verduurzamen, uit angst klanten te verliezen. Deze bewustwording komt doordat er steeds meer bekend is over de gevolgen van klimaatverandering en de rol van de mens hierin. Transac-

tionalisme komt volgens mij deels voort uit onwetendheid. Je kunt je immers pas verantwoordelijk voelen voor jouw daden als je weet wat de ecologische gevolgen ervan precies zijn.

In de toekomst zie ik door deze bewustwording een omslag plaatsvinden. Op dit moment heeft transactionalisme ertoe geleid dat we in de grootste ecologische crisis ooit terecht zijn gekomen, die de mens met uitsterven bedreigt. De longen van de aarde staan in brand. Het zeeniveau stijgt. Koraalriffen gaan dood. Oogsten mislukken door toenemende droogte. Het aantal natuurrampen neemt toe. Kortom, de aarde is niet langer een stabiele woonplaats voor de mens.

Het ecocentrische perspectief

De eerste keer dat we de aarde hebben gezien voor wat ze is, een kwetsbare en zeldzame blauwe planeet, was tijdens de Apollo 8 vlucht. Voor het eerst zagen we onze planeet vanuit een ander perspectief. De aarde bestaat niet uit begrensde stukjes grond. De aarde is één systeem.

Klimaatverandering kent geen grenzen. In de toekomst zal de klimaatcrisis in de geschiedenisboeken staan als de grootste crisis die de mensheid ooit gekend heeft, met dit moment als keerpunt. Er zal met afschuw worden gekeken naar ons niet handelen. Het versterkte broeikas-effect is al een decennium lang bekend. Toch staat het bestrijden van klimaatverandering nog steeds niet overal op de agenda.

Het tegenovergestelde van een antropocentrische benadering is een ecocentrische benadering. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat de natuur onafhankelijk van de mens bestaat en dus een intrinsieke waarde heeft. De natuur is niet slechts waardevol als zij nut heeft voor mensen. De aarde kan prima zonder ons. Als het systeem dusdanig is verstoord dat er een nieuwe ijstijd komt, maakt dat voor de planeet aarde niet uit. Zo las ik op het bord van een klimaatactivist: “The dinosaurs thought they had time too.” Als de aarde zo onleefbaar wordt dat

de mensheid samen met andere diersoorten uitsterft, zal er weer een nieuw tijdperk aantreden. Als je heel ver in de toekomst kijkt, zal zelfs de aarde er niet meer zijn. De aarde en andere planeten in ons zonnestelsel zijn afhankelijk van de zon, een doodgewone ster, die uiteindelijk zal veranderen in een zwart gat.

Je zult denken, waarom is dit relevant voor de relatie tussen mens en natuur als geen mens het zal meemaken? Het einde van het universum is voor jou en mij inderdaad niet relevant. Deze sprong in de tijd dient als middel om een radicaal ander perspectief te bieden, dat diametraal tegenover het antropocentrische perspectief staat, waarin de mens centraal staat. We moeten een onderscheid maken tussen wat Bruno Latour ‘de aarde’ en ‘het aardse’, oftewel de natuur, noemt. De aarde heeft geen advocaat nodig, maar het aardse wel.

We zitten zo in onze eigen bubbel dat we onszelf niet als onderdeel van de natuur zien. Toch moeten de aarde

weer gaan zien als een systeem waar we als mensen deel van uitmaken. We moeten uit onze bubbel komen! Als mensheid staan we voor een grote uitdaging, namelijk het behouden van de natuur, zodat de aarde voor volgende generaties nog bewoonbaar is. Dit betekent niet dat we geen gebruik mogen maken van de natuur. We mogen de natuur wel gebruiken, maar niet uitputten. De balans tussen onze moderne consumptiemaatschappij en de natuur zal hersteld moeten worden. We moeten niet alleen kijken naar economische, maar vooral naar ecologische gevolgen van ons handelen. Deze ecologische gevolgen moeten wel bekend zijn. Vraag je bijvoorbeeld af waar producten vandaan komen. Welke prijs heeft de natuur ervoor betaald? De natuur heeft ons als advocaat nodig. Menselijk gedrag verandert niet zomaar door een klimaatakkoord. Onze antropocentrische denkwijze moet omver gegooid worden. Jij en ik, bewoners van de aarde, zijn onderdeel van deze transitie.

TORENHOGE NATUUR

Tekst: Mirte Dophemont

Groene stengels die meebewegen op de wind en houten staven die zich hoog boven me uitstrekken. Ik baan me een weg door de bladeren en takjes. Dan hoor ik het knisperende geluid van gras dat wordt verpletterd, groen leefgebied dat ruw wordt vertrapt. Voor sommigen is het slechts een stap, maar voor anderen kan het hun totale huis verwoesten. Het komt steeds dichterbij en de paniek neemt toe. Een grote witte schoen werpt een schaduw over me heen. Op de zijkant is in gouden letters 'Nike' geschreven. Nike, de godin van de overwinning. De mensen die de natuur zien als een vijand en denken dat zij deze moeten overwinnen. Snel zoek ik dekking, want ik, als kleine mier, heb tegen dit geweld geen schijn van kans.

Mens boven natuur

Het beeld dat de mens boven de natuur verheven staat is christelijk en komt uit de zeventiende eeuw. De visie bestond dat de mens de natuur had gekregen als een geschenk van God. Zij moet deze handhaven en zorgen voor orde in de chaos. Aristoteles beweerde dat de mens als enige wezen een besef heeft van goed en kwaad. Mensen hebben een moraal en kunnen hierover praten en deze heroverwegen. Dieren kunnen dit niet, maar is dit een reden om mensen boven dieren te plaatsen? Dieren kunnen dan misschien niet praten over hun moraal, maar dit betekent niet dat ze er geen hebben. Volgens René Descartes zijn dieren machines. Zij bezitten niet de uitzonderlijke eigenschappen van de mens. De mens heeft verstand, gevoel en bovendien ook een ziel. Dieren hebben dit volgens hem niet en zijn daardoor onderworpen aan

de mens. Een mens is zich bewust van zichzelf en zijn handelingen zijn daarvoor aan hem toe te schrijven.

‘Alles was goed toen het uit de handen van de schepper kwam, maar in de handen van de mens raakt alles bedorven.’ Dat is een citaat van de Franse filosoof Jean-Jacques Rousseau. De mens brengt schade toe aan de natuur. De mens is misschien wel geprezen met zijn verstand en moreel besef, maar gebruikt hij deze op de juiste manier? Tegenwoordig is er in Nederland bijna geen wildernis (ongerepte natuur) meer te vinden. Bossen zijn gekapt en daar zijn flats voor in de plaats gezet. Alles is geordend en zelfs de bomen in de bossen zijn netjes door de mens neergezet. De mens kapt bomen, vervuult de lucht en verbruikt grondstoffen. Bestaat er een dier dat zijn eigen leefgebied verwaarloost en langzaam kapotmaakt? De natuur die ooit werd gezien als chaos zorgt niet voor de grootste problemen. Wat als wij, de mens, juist de chaos zijn en de natuurlijke balans verstoren? Wat is de goede verhouding tussen mens en natuur?

Wat is natuur?

Voordat je een vraag stelt moet je eerst weten waar je precies naar vraagt. Wat is natuur? De directe definitie van natuur is: de inhoud en werking van het heelal. Het heelal, dat is dus een heel breed iets. Er is levende en niet-levende natuur. Onder niet-levende natuur vallen bijvoorbeeld atomen, chemische stoffen en straling. Levende natuur zijn organismen: planten, dieren, mensen en hun invloed op de aarde. Bij natuur denken de meeste mensen aan groene landschappen en niet aan een grijze massa van bakstenen. Als mieren een mierenhoop bouwen van zand is dit natuur, maar als mensen een flat bouwen wordt dat niet gezien als natuur. Een mens is namelijk een organisme en de dingen die hij bouwt vallen onder zijn invloed op de aarde. Is een flatgebouw dan in principe niet hetzelfde als een mierenhoop?

Er zijn dus verschillende mens-natuurbeelden waarin de mens een bepaalde positie in neemt ten opzichte van de natuur. Bijvoorbeeld het zien

van de mens als een uitzonderlijk wezen dat met zijn speciale gaven boven het dierenrijk uitstijgt. Ook de visie waarin de mens de chaos is die de natuur uit balans brengt komen we vaak tegen. Wat nou als mens en natuur niet boven elkaar verheven zijn, maar met elkaar verweven zijn? Ze horen bij elkaar, want ook de mens is natuur. De mens heeft zichzelf losgezongen van de natuur en daardoor zijn er problemen ontstaan.

In de vraag naar de goede verhouding tussen mens en natuur gaan we al uit van een scheiding tussen deze twee, een mens/natuur-dualisme. Door het te hebben over ‘de natuur’ plaatsen we onszelf eigenlijk erbuiten. We kunnen ons er echter niet buiten plaatsen en de natuur van een afstandje bekijken, want we staan er middenin. Overal om ons heen is natuur. De mens zou zichzelf er niet buiten, boven of onder moeten plaatsen. De mens zou de natuur moeten omarmen en leven en handelen naar het idee dat mens en natuur één zijn.

SPELEN MET MOEDER AARDE

Tekst: Robin van Gelooven

Toen ik op een grijs gekleurd bankje zat, in het inmiddels oranjegeel gekleurde Haagsche Bos, genietend van het uitzicht en de harmonie van de fluitende vogels, verscheen plotseling het volgende beeld in mijn gedachten: soms lijkt het wel alsof de verhouding tussen mens en natuur te vergelijken valt met een potje voetbal. Twee teams die tegen elkaar strijden, met als bal Moeder Aarde. Team 1 probeert koste wat het kost de balcontrole te houden om zo regie te hebben over het verloop van het spel, terwijl team 2 de bal juist zo ver mogelijk van zich af wil schieten, zodat het zich bezig kan houden met belangrijkere zaken: de clubkas.

Natuur en de mens

Aan het begin van de mensheid was de natuur simpelweg nodig voor het overleven van de mens. Zij was onze voedselbron, verschaftte schoon water, zorgde voor beschutting en heelde onze wonden. Inmiddels zijn we enkele duizenden jaren verder en is er veel veranderd. Hoewel Moeder Natuur meestal niet veel verder dan enkele straten weg is, valt toch te zeggen dat natuur geen primaire behoefte van de mens meer is. Wij voeden ons met aangepast, industrieel geproduceerd voedsel, verkrijgen water via een ijzeren buis en het helen van onze wonden is meer een kwestie van het hebben van een goede zorgverzekeraar dan het vinden van de juiste kruiden. De natuur zoals we haar kenden is aan het verdwijnen en hierbij komt de vraag wat we daarvan moeten vinden. Moeten wij de natuur in

haar originele staat proberen te behouden of zelfs terug te krijgen, of moeten

Waarom zouden wij als mens eigenlijk het recht hebben te beslissen en handelen over iets dat zoveel groter is dan wij?

we accepteren dat de natuur mensenna-tuur is, en dus het antropoceen omarmen? Kortom: Hoe moeten we ons verhouden tot de natuur?

Het verhaal van mens en natuur gaat ver terug, tot een tijd waarin er niet zoiets als ‘mens of natuur’ was. De natuur, dat was ooit alles. Toen de mens noch technologisch geavanceerd, noch verlicht door wetenschappelijke inzichten was, werd de natuur beschouwd als een soort hogere macht. Dit zien we vaak terug in de natuurgoden die ontstonden, die ieder een andere verschijnsel representeerde. Toen al probeerde men de natuur te beïnvloeden. Inmiddels is de technologie zo vergevorderd dat de voetafdruk van de mens op de aarde niet te ontkennen is. In plaats van ons aan te passen aan haar wetten kunnen wij haar nu juist gebruiken, als grondstof. Hiermee is onze visie op de natuur veranderd: de natuur is iets dat beheersbaar is, dat onophoudelijk ingezet kan worden voor onze doelen.

Wereldwijde samenwerking

Maar dat de natuur beheersbaar is, betekent niet dat wij dit automatisch ook

moeten doen. Waarom zouden wij als mens eigenlijk het recht hebben te beslissen en handelen over iets dat zoveel groter is dan wij? Iets wat niet alleen ons leven kleurt, maar ook dat van onze kinderen, en hun kinderen. Bij natuurgerelateerde kwesties mogen wij niet het perspectief verliezen en naast onze schoenen gaan lopen. Kunnen kiezen is voor de mens vanzelfsprekend, maar de natuur heeft niks te kiezen. Zij heeft geen stem, argumentatie of redenatie, maar heeft slechts een reactie. Een reactie die

vaak pas veel en veel later zichtbaar of voelbaar wordt. En meestal is deze reactie niet veel goeds voor ons.

Klimaatverandering, bijvoorbeeld, is een feit, en publicaties over de negatieve gevolgen ervan vliegen ons om de oren. “Waarom lossen wij dit dan niet met z'n allen op?”, zou men kunnen opperen. Maar dat is het hem juist: “met z'n allen”. Klimaatverandering is geen probleempje dat even kan worden opgelost door wat knoppen te verschuiven. Het tegengaan van de opwarming van de aarde is een pro-

ces, een kwestie van generatie of zelfs generaties lang strakke beleidsvoering, uitgevoerd door niet één maar alle landen tezamen. Deze beleidsvoering is echter moeilijk vorm te geven door de constante flow aan verschillende leiders. Landen moeten zich realiseren dat als het over de natuur gaat hun beslissingen een hele grote impact hebben op hun volk en zijn (klein)kinderen, en dat beslissingen niet zomaar kunnen worden teruggedraaid. De mens zou als één soort moeten samenwerken, want dit is geen ver buitenlands conflict of een situatie die slechts enkelen aangaat. Dit is een wereldwijde crisis, die alleen wereldwijd kan worden opgelost.

Denk aan het speelveld

Door de technologische vooruitgang is echter niet alleen onze situatie op aarde veranderd. Het idee van het verlaten van onze planeet is al lang geen sciencefiction meer. Volgens NASA zouden we zelfs begin jaren '30 al mensen

op Mars kunnen zetten. De vraag 'hoe moeten we ons verhouden tot de natuur' zou niet alleen de aarde moeten betreffen. Als we namelijk een definitie van natuur bekijken "*De natuur is de inhoud en werking van het heelal zoals door de mens waargenomen, ervaren en/of gewaardeerd. Hiertoe behoren de niet-levende en de levende natuur.*" (Wikipedia), dan zien we nergens de restrictie aarde. In het geval dat we inderdaad op Mars zullen onderzoeken, werken en uiteindelijk leven, komt de vraag op: hoe moeten we ons verhouden tot de natuur op Mars? In tegenstelling tot de aarde is Mars voor de mens een "fresh start". Er kan dus goed worden nagedacht over hoe te handelen en volgens welke ideologie. Zou Mars een technologisch hoogstandje moeten worden? Een koloniaal imperium waarin de mens zich niet hoeft te beperken, of zou er toch nog sprake moeten zijn van een harmonie die we juist in stand moeten houden en niet te veel horen te beïnvloeden, zoals we dat

op aarde wel hebben gedaan? Wij weten niet of er daar ooit toekomstige soorten zouden kunnen leven die wij, zonder het door te hebben, het ontstaan ontzeggen. Net zoals wij niet kunnen weten hoe toekomstige generaties zullen terugkijken op het handelen van nu. Zouden zij ons prijzen voor ons harde werk? Of zouden ze zich afvragen waarom wij niet onze technologie gebruikt hebben om de uitputting van de aarde een halt toe te roepen, om zo harmonie en voorspoed te kunnen garanderen voor ons nageslacht?

Na hierover te hebben nagedacht, moest ik mijn gedachte-experiment iets aanpassen. Twee teams tegenover elkaar, met Moeder Aarde niet als bal, maar als speelveld. Want zij is waar wij allemaal op staan, bouwen, grondstoffen uit halen en zo ook het spel op spelen. Eén ding is zeker: hoe meer je het veld vertrapt, hoe slechter het is voor het team dat na je komt. Totdat het veld wordt afgekeurd. Dan is er niks meer om op te spelen.

NATUUR-CULTUUR: LIEVER EN DAN OF

Tekst: Tibor Jaasma

De natuur. De werkelijkheid. Wat is zij en hoe werkt zij? Dit is

een van van de meest fundamentele vragen en het ligt onze aard om deze vraag te stellen, want door nieuwsgierigheid komen we verder. In dit essay ga ik in op twee mogelijke perspectieven op deze vraag. Deze twee zienswijzen hebben twee tegenovergestelde houdingen tegenover de natuur. Deze tegenpolen zijn: het wetenschappelijke beeld van de natuur, dat draait om het verstand, en de romantische opvatting, die draait om het gevoel.

Wetenschap versus romantiek

Het wetenschappelijke wereldbeeld houdt in dat de perceptie die wij hebben van de natuur een ervaring is die exclusief in het zelf bestaat: de natuur

zit tussen onze oren. Het zien van kleur is een voorbeeld van een innerlijke ervaring van de mens, want kleuren die wij zien zijn er objectief gezien niet volgens de wetenschap. De wetenschap gaat ervan uit dat er een objectieve werkelijkheid is, waarin kleuren slechts golven zijn. Zo is de werkelijkheid (de natuur) kleurloos, smaakloos en geurloos en bestaat deze slechts uit deeltjes die luisteren naar de natuurwetten. Ervaringen zoals het zien van kleur en het horen van muziek zouden het resultaat zijn van chemische processen en schakelingen in ons centrale zenuwstelsel.

Het romantische beeld van de natuur verschilt in elk opzicht van het wetenschappelijke: het is de gedachte dat de wereld, zoals zij gezien wordt door de mens, ook bestaat zoals zij

wordt gezien. Ervaringen zoals kleur komen dus van buitenaf en zijn in overeenstemming met de werkelijkheid buiten ons. In zijn artikel “Als ik zelf erts was” (*Trouw*, 4 januari 1997) geeft filosoof Theo de Boer hiervan een mooi voorbeeld. De Boer citeert een beschrijving uit het natuurdagboek van Nescio. Nescio constateert dat hij de wereld om zich heen nog steeds voelt, zodra hij zijn ogen dicht heeft. Ook zegt hij: “En zoo vloeien wij en de wereld beurtelings in elkaar over.” Er wordt gesuggereerd dat Nescio’s personages de wereld zien en erover praten met elkaar. De taal die ze gebruiken is een intersubjectief middel. Daarom kunnen ze aannemen dat ze vergelijkbare ervaringen hebben, omdat ze erover kunnen praten.

Dit zijn de visies en zij hebben allebei een andere houding als gevolg van hun gedachtegang. Het gaat hier om de tegenstelling tussen verstand en gevoel. Omdat volgens het weten-

De gedachte dat we van de natuur losstaan is gevaarlijk - voor we het weten valt de mensheid in de Icarische zee

schappelijk wereldbeeld onze innerlijke ervaringen er niet toe doen, aangezien de wereld toch objectief gezien heel anders is, moeten we gebruikmaken van ons verstand om de natuur op een wetenschappelijke manier te ontrafelen. Het natuurlijke wereldbeeld zegt echter heel iets anders. Omdat de wereld als het ware in ons naar binnen schijnt (wij interpreteren de wereld zoals zij is), moeten wij ons eigen zicht op de wereld en ons

gevoel erbij gebruiken om de wereld te kunnen beschrijven.

Beide houdingen hebben voor- en nadelen. Hoewel het wetenschappelijk wereldbeeld heel nauwkeurig kan beschrijven hoe een appel uit een boom op Newtons hoofd valt, doet het geen recht aan onze innerlijke ervaringen. Het is echter ook zo dat het romantische wereldbeeld niet bestaan zou kunnen hebben zonder cultuur, die tot stand is gekomen via de ontwikkelin-

gen van de wetenschap. De natuur kan namelijk alleen worden gewaardeerd en geïnterpreteerd op een afstand, die tot stand is gekomen doordat de mens een cultuurlandschap heeft gecreëerd.

Cultuurlandschap

Als mensen nog deel zouden uitmaken van de natuur, dan zou je echt niet ergens in een bos kunnen genieten van de rustige sfeer, maar zou je constant bezig zijn met voedsel zoeken en overleven, wat niet het geval is in zo'n "geschapen" cultuurlandschap. Het cultuurlandschap houdt in dat we bijvoorbeeld nu allemaal in huizen wonen en de natuur onze tuin is in plaats van een vrij en grensloos gebied, waar wij deel van uitmaken. Maar als wij ons hebben afgezonderd van de natuur, hoe kan het dan dat wij momenteel worden getroffen door een virus van buitenaf? En hoe zit het met klimaatverandering? Het is blijkbaar niet zo dat wij volledig leven in een wereld die door ons geschapen is,

aangezien invloeden uit de natuur nog steeds merkbaar zijn. Sterker nog, de gedachte dat we van de natuur losstaan is gevaarlijk: deze leidt namelijk tot overmoed. En overmoed leidt tot roekeloosheid, wat ongewenst is. Voor we het weten valt de mensheid in de Icarische zee.

Ik ben van mening dat voor beide denkbeelden goede argumenten te bedenken zijn en ze allebei problemen met zich meebrengen. De wetenschap slaagt er over het algemeen in om verklaringen te geven voor de gebeurtenissen om ons heen en biedt oplossingen voor veel van onze problemen, een voorbeeld daarvan is een vaccin voor een dodelijke ziekte. Maar door het creëren van een cultuurlandschap, is er wel zeker sprake van hybris, wat zich uit in klimaatverandering bijvoorbeeld. Ik vind echter wel dat er enige overmoed nodig in de mensheid, maar niet te veel. Bijvoorbeeld: voor een gigantisch project als de maanlanding is wel een beetje arrogantie nodig van onze kant, maar

desondanks is het verwerkkelijken van onze dromen wel de moeite waard.

De gulden middenweg

Naast wetenschap helpt kunst de mensheid ook verder: de wereld te verklaren op basis van ons duiden is net zo waardevol als verklaringen op basis van verstand. Kind of Blue van Miles Davis geeft bijvoorbeeld een relateerbaar gevoel weer: "kind of blue", wat net zo'n belangrijke duidende kracht bezit als de theorieën over licht van Richard Feynman. Kunst en wetenschap zijn dus even waardevol en daarom zeg ik: waarom zouden we kiezen? Beiden kunnen de mensheid vooruitbrengen in een goede balans. Bovendien ben ik ervan overtuigd dat beide perspectieven elkaar kunnen inspireren. Twee voorbeelden: Victor Fota, een Roemeense kunstenaar, maakt schilderijen gebaseerd op natuurkundige theorieën en Albert Einstein vertelde dat de muziek van Mozart hem stimuleerde bij het denken. Kortom: liever en dan of.

COLUMN RENÉ TEN BOS **CANGUILHEM**

“Ik zou (...) willen beweren dat er op zichzelf geen a priori ontolo-

gisch verschil is tussen een succesvolle en een mislukte levensvorm. Bovendien, kunnen we wel spreken over succesvolle levensvormen? Welk gebrek kan er in zo'n levensvorm worden onthuld zolang de aard van zijn verplichtingen als levend wezen nog niet zijn bepaald?”

Dit is een citaat van de Franse filosoof en arts Georges Canguilhem (1904-1995). Hij schreef het in 1950 in het voorwoord van de tweede editie van zijn *Le normal et le pathologique* dat oorspronkelijk in 1943 verscheen. Canguilhem was een grootheid in de Franse intellectuele wereld en geldt als een belangrijke beïnvloedingsbron van onder meer Michel Foucault. Hij is vooral ook bekend als een *medisch* filosoof.

Centraal stond voor hem de gedachte dat de medische praktijk niet alleen moet leunen op de natuurweten-

schappen, maar ook een soort levenskunst (*art de vivre*) moet zijn. De medicus dient niet als een gedistantieerde wetenschapper alleen te kijken naar wat er in de lichamen van zieke mensen gebeurt, maar ook te luisteren naar wat deze mensen zeggen of juist niet zeggen. Dat wil niet zeggen dat die fysiologische processen en de kennis erover irrelevant zijn. Het punt is veeleer dat de medicus zich daar niet toe kan en mag beperken.

Preciezer gesteld, iedere medicus heeft zonder twijfel een objectieve pathologie nodig die gebaseerd is op objectieve inzichten in bepaalde afwijkende fysiologische gebeurtenissen, maar betekent dit dat hij of zij zelf objectief wordt? Dat zou volgens Canguilhem vreemd zijn, omdat de medicus dan iets zou moeten onderzoeken, namelijk ziekte, waarvan ze niet kan vinden dat het moet verdwijnen. Als de

medische praktijk volledig zou samenvallen met wetenschap, dan zou je je als beoefenaar van die praktijk steeds verder moeten verdiepen in je object (bijvoorbeeld diabetes of kanker). Die verdieping kan er alleen maar zijn als het object permanent aanwezig is. Maar kunnen we ons medici voorstellen die *niet* willen dat er een bepaalde ziekte verdwijnt? Wat zou zoiets zeggen over hun professionalisme? En wat zou zoiets doen met het vertrouwen van de patiënten in hen?

Als de pathologie er een louter fysiologisch perspectief op na zou houden, dan is iedere ziekte niets anders dan een kwantitatief fenomeen, dat wil zeggen, een kwestie van een ‘teveel’ of een ‘te weinig’ in het lichaam met betrekking tot een van tevoren vastgestelde norm. Ziekte betekent volgens Canguilhem veel meer. Ziek zijn betekent vooral dat een mens in werkelijkheid een ander leven gaat leiden. Laten we als voorbeeld obesitas nemen. Dit is

niet zozeer een ziekte omdat iemand een overgewicht heeft, maar een ziekte omdat vroeg of laat het lichaam onder deze condities bepaalde functies niet meer (goed) kan vervullen. Het komt moeilijk in beweging of kan niet goed met bedreigingen als Covid-19 overweg. Deze symptomen zijn nooit louter fysiologisch te begrijpen. Als dat zo zou zijn, dan zou iedereen die overgewicht heeft dezelfde problematiek moeten ontwikkelen, maar dat is niet zo. Symptomen, beweert Canguilhem, krijgen hun betekenis pas als men ze plaatst tegen de context van de ‘ondeelbare totaliteit van het individuele gedrag’. Ziekte is dus niet slechts iets wat zich in een lichaam afspeelt, maar manifesteert zich pas als een ervaring die gezien moet worden tegen de achtergrond van de relatie die iemand onderhoudt met zichzelf en met de hele omgeving waar hij zich bevindt.

Pas als dat netwerk aan relaties grondig verstoord raakt, is er sprake

van ziekte. Het is dus, nogmaals, denkbaar dat er afwijkende, fysiologische processen zijn zonder de daarmee corresponderende ziektes. Het citaat gaat daarover. Je kunt ziekte niet simpelweg zien als een ‘mislukking’ (*error*) van het lichaam. Het verschil tussen lukken en mislukken is slechts graduueel. Beter nog, het verschil tussen het normale en het pathologische is niet alleen graduueel maar verschuift ook voortdurend in het leven. Wat betekent dit voor de medische praktijk? Een arts moet het de patiënt duidelijk maken ‘dat het, omdat men nu eenmaal levend is, normaal is ziek te worden en ook dat het normaal is, met of zonder medische steun, weer gezond te worden’. Maar die herwonnen gezondheid is niet hetzelfde als de gezondheid die er ooit was. Genezing is niet een terugkeer naar een gezondheid die ooit geweest is. Gezondheid impliceert slechts de mogelijkheid van nieuwe normen bij een nieuw leven.

DE GROOTSTE VRAAG ONDER DE ZON VOLGENS DE DENKER DES VADERLANDS

Denker des Vaderlands Paul van Tongeren weet ontzettend veel over het werk van Aristoteles en Nietzsche. Maar al die kennis en wijsheid lost het vraagstuk waar hij al lang mee worstelt niet op: hoe kan het toch dat er zo veel betekenis is, zelfs nadat Nietzsche de chaos verkondigde? Een waar wonder, of je dat nu religieus wilt duiden of niet. Met Van Tongeren heeft het Vaderland een Denker die in de rol van leraar het beste uit de verf komt: hij doet voor hoe je zelf kunt nadenken over het wonder van betekenis.

Tekst: Marthe Kerkwijk

Het is inmiddels een traditie dat van elke nieuwbenoemde Denker des Vaderlands een interviewboek verschijnt.

Zo'n boek is dik noch duur (160 pag./€ 15,-) en de interviewer zorgt ervoor dat de filosofie niet te hoog boven de wolken gaat zweven. Een geslaagd interview in deze reeks zorgt voor een goede eerste kennismaking met de nieuwe Denker, en geeft ook een soort *mission statement*, een idee van wat we van het Denkerschap van deze Denker kunnen verwachten. Journalist Marc van Dijk, die ook het interviewboek met scheidend Denker des Vaderlands Daan Roovers schreef, volgde Paul van Tongeren naar Kreta om hem te interviewen voor het boek *Het wonder van betekenis*.

Van Tongerens missie wordt al snel duidelijk: 'Ik zou het willen hebben over iets wat zolang als ik bezig ben geweest in de filosofie voor mij leidend is geweest: het wonder van betekenis.' Filosofie – en het leven – gaat namelijk niet over feiten, maar over wat die feiten be-

tekenen. Dat de dingen op een tamelijk directe, onmiddellijke manier aan ons verschijnen als mooi, lelijk, saai, aantrekkelijk of afschuwelijk is voor Van Tongeren een wonder. Dat wonder heeft voor Van Tongeren een religieus karakter, in de zin van ongrijpbaar, maar is tegelijk aards en natuurlijk.

Orde en chaos

Het wonderlijke van betekenis heeft meer te maken met Gods dood dan met Gods plan. Als God levend en wel was, dan was betekenis niet zo wonderlijk. Maar God is dood. Daar zijn we op gewezen door Nietzsche, en dat kun je overtuigend vinden of niet, stelt Van Tongeren, maar we kunnen er niet meer omheen. We kunnen niet meer zomaar uitgaan van de gedachte dat het universum begrijpelijk geordend is. Het zou zelfs kunnen dat het

universum wordt gekenmerkt door chaos en willekeur. Die gedachte kunnen we niet helemaal loslaten, terwijl we tegelijkertijd niet ontkomen aan de betekenis van de fenomenen. Hun betekenis dringt zich als het ware aan ons op, en veronderstelt dat er meer is dan chaos. We geloven dus enerzijds in een soort van orde, terwijl we dat anderzijds niet meer met volle overgave kunnen. Van Tongeren vergelijkt ons met Camus' Sisyphus: een personage dat beseft dat er geen zin valt te ontdekken in zijn bestaan, en toch zijn geluk vindt in de toewijding aan zijn vergeefse activiteit: het tegen de berg op rollen van een kei.

We kunnen dus niet zomaar de chaos omarmen en de handdoek in de ring gooien, betoogt Van Tongeren. We ontkomen er niet aan te erkennen dat dingen ertoe doen. Zelfs als je zou zeggen dat we de chaos moeten omarmen, zou je impliceren dat het *goed* of *eerlijk* of *waarachtig* is om dat te doen, en dan ben je alweer betekenis aan het toekennen. Zelfs Nietzsche ontkomt er niet aan zichzelf op dit punt tegen te spre-

‘We ontkomen er niet aan te erkennen dat dingen ertoe doen’

ken. Nee, dan Aristoteles, de filosoof van de orde. Die leefde ver voor Nietzsche en had geen last van de dood van God. Voor Aristoteles was het nog mogelijk om een standvastig idee van geluk te formuleren. Daarover is het dan ook veel prettiger spreken tijdens een zomercursus op Kreta, waar Van Tongerens grootste probleem niet de dood van God is, maar de aanwezigheid van muggen.

Vakantiegevoel

Meer dan in eerdere boeken van deze serie speelt het decor van de interviews een rol. Van begin tot eind volgen we

Van Tongeren op Kreta tijdens zijn cursus over Aristoteliaans geluk. Sfeervolle omschrijvingen van de stranden, de zonnebrand, de lammergieren en de kleffe pizza's geven het boek, ondanks de stevige filosofie, een vakantiegevoel. Ook heeft Marc van Dijk de vrijheid genomen enkele alinea's te wijden aan zijn eigen overpeinzingen bij de Kretenzer sterrenhemel. Zo maakt hij van zichzelf een personage waarmee de lezer zich gemakkelijk kan identificeren: de jonge leerling van de wijze Van Tongeren, slim genoeg om scherpe vragen te stellen maar ook menselijk onhandig om-

dat hij de zeventigste verjaardag van de Denker was vergeten. De ondertitel van het boek luidt *Op zoek naar geluk en wijsheid met Paul van Tongeren*, maar in mijn hoofd ging het al gauw *De filosofische avonturen van Paul en Marc op Kreta* heten. Het contrast tussen een verhalend vakantiegevoel en de prikkelende, vaak hersenkrakende filosofie, werkt erg goed. Meer dan eens legde ik het boek even weg om grondig na te denken, maar dan pakte ik het gauw weer op om verder te lezen over de filosoof en zijn cursisten in de brandende zon.

Erudiet, maar geen horzel

Paul van Tongeren toont zich doorheen het boek een erudiet, integer denker en een ervaren docent. Het is onmogelijk niet gefascineerd te raken door de grote filosofische problemen die hij zo helder verwoordt. Als je colleges van hem hebt bijgewoond, herken je zijn manier van spreken. Je hoort de stiltes die hij laat vallen als hij denkt, de zachte stem die nauwkeurige formuleringen vindt. Een denker van formaat die geen standpunten

voorkauwt, maar die voordoet hoe je dat doet, denken. Daarmee daagt hij je uit om zelf dieper te denken dan je deed, om langer stil te staan bij iets dat je wonderlijk vindt. Ook maken we in dit boek een filosoof mee van de ou-

de stempel, iemand die staat boven de waan van de dag. Iemand wiens grootste probleem is hoe de orde van Aristoteles valt te verenigen met de chaos van Nietzsche. Als dat je grootste probleem is, ben je niet het soort filosoof dat, zoals Marx dat liever zag, erop uit is 'de wereld te veranderen'. Verwacht van Van Tongeren geen radicale politieke controverses. Van Tongeren lijkt eerder op Socrates de vroedvrouw, die de beste filosofische gedachten uit zijn gesprekspartners weet te krijgen, dan op Socrates de horzel, die felle maatschappelijke kritiek uit.

Toch is Van Tongeren allesbehalve wereldvreemd. Hij neemt een Syrische nieuwkomer in huis als die hem daarom vraagt, past het denken van Nietzsche, Aristoteles en andere denkers moeiteloos toe op alledaagse kwesties en smeert zich in met muggenolie. Een mooie kennismaking met een echte Denker.

Het wonder van betekenis. Op zoek naar geluk en wijsheid met Paul van Tongeren, Marc van Dijk, Amsterdam: Boom, 2021.

WAARDEVOLLE AANTEKENINGEN

Het begin van het door Eva Meijer geschreven essay voor de Maand van de Filosofie, *Vuurduin*, zet de toon. De filosoof en schrijver is op Vlieland en ze kan de zeepokken niet vinden. In een mengeling van biografische vertelling en filosofisch pleidooi vertelt Meijer, bijgestaan door hond Doris, over een wereld die aan het verdwijnen is.

Tekst: Florian Jacobs

De natuur was hier. Welke natuur?

Natuur en Nederland: J.C. Bloem dichtte er ooit alleraardigst over en een moderne schrijver, Peter Buwalda, merkte in zijn roman *Bonita Avenue* op dat ‘in Nederland de natuur onderduikt als een metro en pas weer bo-

venkomt in Scandinavië.’ Eva Meijer lijkt eenzelfde worsteling te ondergaan als ze natuur en Nederland met elkaar in verband brengt. Ze noemt het een ‘vaag begrip’. Dit soort strubbelingen roepen de vraag op welke natuur deze Maand van de Filosofie, waarvan het thema ‘De natuur was hier’ is, eigenlijk op het oog heeft. Instinctief begrijpen we dat men de aandacht wil vestigen om een wereld die ten kwade verandert. Meijer is explicieter: zij gaat in haar essay op zoek naar de verdwijnende ‘levende wereld waar we met zijn allen in thuis zijn’.

De stemming van Vlieland

Die zoektocht onderneemt Meijer op Vlieland, een Waddeneiland waar zij vaker is geweest en dat zich dankzij de

Meijer is kwaad om zoveel onverschilligheid, wreedheid, vervuiling en nonchalance in het licht van zoveel onnodig leed

overzichtelijkheid die een eiland eigen is goed leent voor mijmerende wandelingen. Er bestaat een mooie traditie van essays die eerder een stemming trachten te vatten dan een punt proberen te maken, van Montaigne tot Brodsky, en Meijer voegt zich in deze traditie met een rustige verteltred en prettige, vaak aan natuurlijke fenomenen gekoppelde metaforen. Maar laat een rustige en bekwame schrijfstijl de lezer niet in slaap sussen: de boodschap van Meijer is onontkoombaar. ‘We moeten [...] opnieuw doordenken wat mens kan betekenen. [...] En dat is urgent [...] want straks is er geen we-

reld meer over om in te kunnen denken.’ Meijer is kwaad, vertelt ze verderop, kwaad om zoveel onverschilligheid, wreedheid, vervuiling en nonchalance in het licht van zoveel onnodig leed. Geef haar eens ongelijk.

De mogelijkheid van een utopie

Tegen het eind van het essay beschrijft Meijer een mogelijke oplossing. Die reikt ze eerder aan dan dat ze die poneert, en daarmee blijft ze de teneur van haar essay trouw. Een oplossing bestaat uit de vorming van ‘andere vormen van wij’, het cultiveren van een houding die op ‘heelheid in

plaats van hebben’ is gebaseerd. Misschien gaat de natuur eraan, misschien is het allemaal voor niets. Een (demissionair) minister-president die bromt dat hij niet te veel klimaat in zijn nieuwe kabinet wil hebben helpt ook niet. ‘Maar we moeten ons hart storten in wat er nog niet is, in wat onmogelijk lijkt, en leren hopen op een betere toekomst. Anders kunnen we wel inpakken.’ Zo is het. *Vuurduin* is een essay om te lezen en te koesteren.

Vuurduin. Aantekeningen bij een wereld die verdwijnt, Eva Meijer, Rotterdam: Lemniscaat, 2021.

ISVW AGENDA

Mei

- 1 [Crash course Filosoferen met kinderen en jongeren](#). Met Ed Weijers.
- 1 [Masterclass Dogen: dichtend denken](#). Met Michel Dijkstra.
- 1-2 [Inleiding in de filosofie: het schone](#). Met Jan Flameling.
- 4-6 [Nietzsches *Vrolijke wetenschap*](#). Met Erno Eskens
- 5 [Bevrijding volgens Marx](#) (online). Met Marthe Kerkwijk.
- 8-9 [Masterclass Derrida](#) (uitverkocht). Met Jan Flameling en Laurens ten Kate.
- 10-14 [Het raadsel Socrates](#). Met Rico Sneller.
- 12 [Celan en Eckhart](#) (online). Met Michel Dijkstra.
- 15 [Start: Schrijf het verhaal van je leven](#). Met Mieke Bouma en Bob van der Burg.
- 15 [Crash course Filosofisch practicus](#). Met Harm van der Gaag.
- 15-16 [Meesterwerken: Het verhaal van de dienstmaagd](#). Met Marthe Kerkwijk.
- 15-16 [Inleiding in de filosofie: de samenleving](#). Met Jan Flameling.
- 19 [Franciscus van den Enden, de leraar van Spinoza](#) (online). Met Erno Eskens.
- 22-23 [Start: Masterclass Agamben: Homo Sacer](#). Met Ype de Boer.
- 26 [Vrijheid en bewustzijn volgens Sartre](#) (online). Met Arthur Veenstra.
- 29-30 [Inleiding in de filosofie: de mens](#). Met Jan Flameling.

NAAR ISVW
AGENDA

COLOFON

iFilosofie is het gratis digitale tijdschrift van de ISVW. Met een kleine donatie (vanaf € 5,00) draagt u bij aan de voortzetting van *iFilosofie*.

Hartelijk dank!

DONEER

Abonneer gratis op *iFilosofie*. Zo krijgt u elke maand op het moment van verschijning de nieuwste editie via uw e-mail toegestuurd.

ABONNEER

Rechtsgelijkheid voor de natuur

Erik Kaptein

€ 14,95

BESTEL

Redactie

Florian Jacobs (hoofdredacteur & uitgever)

Marthe Kerkwijk (interim eindredacteur)

Conny van der Meer (vormgever)

Andrea Reuvers

Arthur Veenstra

Gert Jan Roskammer

Lenna Bartens

Merel Aalders

Milan Fortuin

Nick Oosterwijk

Rogier van der Wal

Sanne Rombouts

Sophia van Tol

Tijn Hoezen

Tim Meeuws

Wil Heeffter

Zoë Spaaij

Met dank aan

Blake Richard Verdoorn (foto cover)

Mariusz Słoński (foto mensen op grafheuvel)

Merlijn Doomernik (portret Paul van Tongeren)

Corbino AEG (portret René ten Bos)

